

Türkler ve Kurtlar

Turks and Wolves

Sir Gerard Clauson

Orijinal Künye

Clauson, Sir Gerard (1964). Turks and Wolves. *Studia Orientalia*, XXVIII 2: 3-22.

Atf

Citation

Clauson, Sir Gerard (2021). Türkler ve Kurtlar (Çev. Mustafa Levent Yener). *Dil Araştırmaları*, 28: 187-198.

Başvuru

Submitted
21.03.2021

Revizyon

Revised
31.03.2021

Kabul

Accepted
06.04.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online
31.05.2021

Çeviren

Mustafa Levent Yener

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale / Türkiye

 mlyener@comu.edu.tr

 0000-0001-6978-8981

Öz

Türklerin en eski tarihleri hakkındaki kitaplarda, alışıldığı üzere, Türkler ve kurtlar arasında tarih öncesi bir akrabalık olduğuna, Türklerin atalarını dişi bir kurda götürdüklerine, en eski savaş sancak direklerinin üzerinde altın kurt başlarının bulunduğu dair ifadeler vardır. Bunların hepsi ilkel Türklerin totemik inançlarının olduğunu ve kurdun onların totemi olduğunu gösterir. Eski Türk edebiyatında (terimi olabilecek en geniş anlamında kullanarak) bunu destekleyecek hiçbir şeyin bulunmaması bu ifadedeki en garip şeydir; bu iddia tamamen yabancı tanığa ve aşağıda tartışacağım, nispeten daha geç döneme ait bir metne dayanmaktadır. Türk dillerinde 'kurt'a karşılık gelen iki sözcük bulunur, bunlardan bilinen en eski biçimler böri: ve kurttur. Clauson, makalesinde dil verileri, efsaneler ve metinlerden yola çıkarak Türklerde kurt toteminin yerini tartışıyor.

Anahtar Kelimeler: Türkler, kurt, böri, totem, Asena, Ačina

ABSTRACT

Books about the earliest history of the Turks customarily contain the statement that there was a kind of primaeval affinity between Turks and wolves, that the Turks traced their ancestry back to a she-wolf, and that their earliest battle standards were golden wolves heads on poles. All this is interpreted as indicating that the primitive Turks had totemic beliefs and that the wolf was their totem. The oddest thing about this statement is that there is nothing to support it in early Turkish literature (using that term in the widest possible sense); it rests entirely on foreign evidence and on one comparatively late text which I shall discuss below. There are two words for wolf, in the Turkish languages, the earliest known forms of which are böri: and kurt. In this paper Clauson discusses the wolf totem in Turkish culture under the light of linguistic evidences, legends and written texts.

Keywords: Turks, wolf, böri, totem, Asena, Achina

Prof. Martti Räsänen adı, Türkologların sorunları tartışmak için bir araya geldiği her yerde saygıyla anılır. Onun için çıkarılan Armağan sayısına katkıda bulunmak için davet edilmek bir ayrıcalıktı ve hak ettiği dikkati henüz görmeyen bu sorunların daha gizemli olanlarından biri üzerine yaptığım bu çalışmayı, ustaya ithaf etmiş olmak büyük bir zevk.

Türklerin en eski tarihleri hakkındaki kitaplarda, alışıldığı üzere, Türkler ve kurtlar arasında tarih öncesi bir akrabalık olduğuna, Türklerin atalarını dişi bir kurda götürdüklerine, en eski savaş sancak direklerinin üzerinde altın kurt başlarının bulunduğu dair ifadeler vardır. Bunların hepsi ilkel Türklerin totemik inançlarının olduğunu ve kurdun onların totemi olduğunu gösterir (Grousset 1939: 125; Liu 1968: 460).

Eski Türk edebiyatında (terimi olabilecek en geniş anlamında kullanarak) bunu destekleyecek hiçbir şeyin bulunmaması bu ifadedeki en garip şeydir; bu iddia tamamen yabancı tanığa ve aşağıda tartışacağım, nispeten daha geç döneme ait bir metne dayanmaktadır. Yabancı tanığı tartışmadan önce, eski Türk edebiyatında kurda karşılık gelen sözcükleri özetlememe izin verin. Türk dillerinde “kurt”a karşılık gelen iki sözcük bulunur, bunlardan bilinen en eski biçimler *böri* ve *kurtur*. (Bu sözcükler, 13. yüzyıla ait *Moğolların Gizli Tarihinde* geçen ve Moğolcada “kurt”a karşılık gelen en eski sözcük *čīnō*’dan tamamen farklıdır. Bir iki evcil hayvan da dahil olmak üzere başka hayvanlarda olduğu gibi, Türklerin ve Moğolların birbirlerine âşinâ olmadan önce kurtlarla âşinâ oldukları açıktır.)

Böri: MS 8. yüzyıla kadar geriye götürülebilecek eski Türkçe anlatı metinlerinde izlenebilir. Tek heceli bir kök ve ekin birleşimi olarak çözümlenemeyecek temel bir sözcüktür. Güney-Batı grubu Türk dilleri (Azerbaycan Türkçesi, Osmanlı Türkçesi/ Türkiye Türkçesi ve Türkmence) hariç bütün modern Türk dillerinde, bazı fonetik varyantlarla “kurt” için kullanılan yerli bir sözcüktür. *Kurt*, sözcüğü en eski 11. yüzyıla kadar götürülebilir. Kaşgarlı Mahmut¹, I, 342 “kurt” sözcüğünün tüm Türk dillerinde “tırtıl, böcek” anlamına geldiğini fakat (Güney-Batı grubu dillerinin atası olan) Oğuzcada “kurt” anlamına da geldiğini söyler. Bu durum halen sürmektedir; bütün modern Türk dillerinde *kurt*, “tırtıl, böcek” anlamındadır. Azerbaycan Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde hem “kurt” hem de “tırtıl, böcek” anlamındadır. Bu lehçelerde *böri*: sözcüğü bilinmemektedir. Türkmen Türkçesi biraz sıra dışıdır; “kurt” sözcüğü için hem *ğurd* hem de *böri*: sözcükleri ve “tırtıl, böcek” anlamı için, *ğurd* sözcüğünün küçültme biçimi olan *ğurçuk* sözcüğü bulunur. Hem “kurt” hem de “tırtıl, böcek” anlamlarında aynı sözcüğün kullanılması kurtlara karşı çok da saygılı bir tutum değildir; eğer soy ağacınızın tepesinde bir dişi kurdun bulunduğu inadıysanız onu “tırtıl, böcek” ile karıştırmaktan hoşlanmazsınız.

Eğer kurt totem kuramı kabul edilecekse, bu doğrultuda muhtemel bir açıklama vardır fakat bu kabulümü, bana mantıksız geldiğini belirtmek koşuluyla ifade ediyorum. Aşağıda göstereceğim üzere yabancı kanıt Türkçe konuşan sadece bir boya,

¹ Kaşgarlı Mahmut’un Divanu Lugâti’t-Türk adlı yapıtı 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yazılmıştır, Eski Türkçenin bugüne kadarki en önemli otoritesidir. Bu çalışmada ona yapılan atıflar Besim Atalay’ın Türk Dil Kurumu tarafından, 1939-41 yılları arasında üç cilt olarak yayımlanan çevirisine yapılacaktır.

Türkü boyuna, ilişkindir. Türküler ve Oğuzlar çoğu kez birbirlerine karşı çekilmiş kılıçların ucundadırlar; İleriş Kağan'ın Batı Türkü İmparatorluğunu dirilttikten sonra, ilk seferi 7. yüzyılın son çeyreğinde Oğuzlar üzerine olmuştur. Bu durum Oğuzları öyle çileden çıkarmıştır ki düşmanlarının kurt totemini “tırtıl, böcek” olarak anmaya başlamışlardır, iddiası ortaya atılabilir fakat ben, böyle olduğuna inanmıyorum.

Böri: sözcüğünün ilk görüldüğü yer, Bilge Kağan'ın, babası İleriş Kağan'ın gücünün yükselişini Çin'e on yedi yoldaşıyla başkaldırdığı haberi yayıldığında diğerlerinin ona katıldığı ve yetmiş kişilik bir kuvvet topladığını anlatırken “Teñri küç birtük üçün, kañım Kağan süsi böri teğ ermiş, yağısı koñ teğ ermiş.” dediği Orhon Yazıtları'dır² (*I Doğu 12; II Doğu II*) (Orkun 1936-41). Metafor; başka birçok edebî yazıdan alınmış olabilecek bir paralel olup Türkler ve kurtlar arasında herhangi bir gerçek akrabalık iddiasında bulunmaz.

Böri: sözcüğünün kronolojik olarak bir sonraki görülüşü, elimizdeki yazması Maniheist bir içerik taşısa da 8. veya 9. yüzyıllarda açıkça pagan bir Türk muhitinde yazıldığı belli olan *Irk Bitig*³ adlı yapıttadır. Sözcük, bir tümcenin eksik bırakılmış olduğu (yazmada benzer birçok hata bulunmaktadır) kanısını uyandıran 27. paragrafta görülür. Der ki: “Zengin bir adamın koyunları korktu ve kaçtı. Bir kurtla karşılaştılar kurdun ağızı sulanmaya başladı. (EKSİK?) O (Onlar) güvende ve sağlamlar. Bil ki bu iyi bir kehanettir.” (Clauson 1966). *Irk Bitig*'te, buna benzer birçok hayvan hikâyesi bulunur ve kehanetin iyi olduğu gerçeğine bağlı olarak koyunların kurtulduğu iddia edilebilir. Her halükârda kurt, parçanın hainidir ki bu varsayılan ata için onursuz bir roldür.

Böri: sözcüğü, Tuva (Yenisey) Yazıtlarında⁴ da görülür. Kızlasov tarafından 10. yüzyıla ait olduğu belirlenen *Malov No 11*'in son satırında merhum “*Yedi böri öldürdüm. Bir leopar ya da sığın öldürmedim(?)*.” der. Sözcük, 9. yüzyılın ortalarına ait yazıtın bir parçası olan *Malov No. 12*'nin ilk satırında geçer: ---- *Çocuk (?) Böri: Sañun* (Malov 1952) ifadesinin bir kişi adı olduğu açıktır. Türkçe kişi adlarında hayvan adlarının bulunmasının olağandışı ya da anlamlı yanı yoktur. Bu alışılmış bir fenomendir; örneğin 13. yüzyıl ortası Kıpçak diyalektine ait olduğu düşünülen Houtsma yazmasında (1894) kuş, boğa, deve, aygır, şahin, tay, aslan ve böri kişi adlarının birer unsuru olarak görünür, bunlar genellikle kara, boz, beyaz gibi bir renk sıfatıyla veya demir ya da taş gibi bir mineral adıyla nitelenmiştir.

² Bunların, Runik alfabeli diğer yazıtların ve belgelerin en kullanışlı neşirleri Hüseyin Namık Orkun'un Türk Dil Kurumu tarafından, 1936-41 yıllarında dört cilt olarak yayımlanan *Eski Türk Yazıtları* adlı çalışmasıdır. Kül Tegin ve Bilge Kağan'ın mezar yazıtları ilk ciltte yer alır ve burada *I* ve *II*, sırasıyla cephesi ve satır numarası olarak alıntılanmıştır. Bunlardan birkaç yıl önce dikilen Toñukuk, *Toñ.* ve sonra satır numarası ile alıntılanmıştır. Prof. Aalto'nun JSFO 60'daki Toñukuk Yazıtı neşri Orkun'unkinden daha üstündür.

³ Birçok kez yayımlanan bir fal kitabı, bk. Benim “Notes on ‘Irk Bitig’”, *Ural-Altaiischer Jahrbücher* XXXIII, 3-4 çalışmam. Bu metnin dili Türkü'dür, tıpkı Orhon Yazıtları'nınki gibi.

⁴ Orkun a.g.e. C. III'tekinden daha kullanışlı bir neşir, S. Ye. Malov, *Yeniseyskaya Pis'mennost' Tyurkov*, Moskow-Leningrad, 1952 adlı çalışmadır. Bu yazıtların birçoğunun tarihlendirilmesi, L. R. Kyzlasov, *Novaya Datirovka Pamyatnikov Yeniseykoy Pis'mennosti, Sovetskaya Arkheologiya*, 1960, part 3 adlı çalışmada verilen arkeolojik kanıtlarla henüz belirlenmiştir. Bu yazıtların dilinin eski Kırgız Türkçesi olduğuna inanılmaktadır.

Maniheist yazmaların (MY)⁵ Türkçe tercümelerinde **böri**: sözcüğüne iki referans bulunur; her ikisinde de **böri**: parçanın kötü adamıdır. 8. sayfadaki yeniden doğuşla meydana gelen değişim örneklerinin birinde –“kuzu ya da buzağı gibi, aslan ya da kurt yavrusu olarak yeniden doğduğunda, kendi sığır ya da koyun sürüsünü bozar.” denir. Aynı örnek, daha kısa bir şekilde, MY, 18. sayfada ortaya çıkar. Maniheist yazmaların ilkel pagan Türk inanışlarının kanıtları olmadığı, çok haklı olarak ileri sürülebilir fakat bu kanıtlar bir derecede olumsuz kanıtlardır çünkü insanları kendi dinsel inançlarınıza çekmeyi planlıyorsanız onların atalarını kasten aşağılayamazsınız. Arslan yavrusu, kurt yavrusunu göstermeye gerek bırakmayacak bir örnek olarak hizmet ederdi

Türkçe bir Budist metninde **böri**: sözcüğünün bir kere geçtiğini belirledim; tabii ki daha fazlası olabilir. *Sekiz Yükme Sūtra*'da⁶ “Günahkâr canlılar” (*yavlak tınılıklar*) “leoparlar, Sibiryâ kaplanları ve kurtlar”dan oluşur. Burada, Budist metinlerin Türk inançlarının kanıtları olmayacağı yine iddia edilebilir. Buna karşı, eğer bunun gerekli ya da uygun olduğu düşünülüyse, kurtların kastî aşağılanmasından basitçe sözcüğü atlayarak kaçınılacağı iddia edilebilir.

Uygur tıp metinlerinde⁷, reçeteler keçi, köpek, fare, domuz, tavşan gibi hayvanların yanında kurtların ve hatta insanların çeşitli parçaları ve salgılarını (safra, kemik, dil vs.) içermektedir. Reçeteler tabii ki yabancıdır fakat Türklerde kurtların öldürülmesi hakkında tabu olmadığı açıktır; bir hayvan totemken totem hayvanın öldürülmesi hakkında tabu olması normaldir.

Kaşgarlı tarafından kaydedilen Hakaniye konuşan Türkler ağırlıklı olarak Müslümandırlar ancak onun alıntıladığı bazı şiirler, atasözleri, deyişler pagan döneme kadar geri götürülebilir; bu nedenle *Dīvān* 'ındaki kurtlara yönelik, yaklaşık bir düzine, referans incelenmeye değerdir. Bunlardan üçü sadece kurdun uluma özelliğine ilişkindir; geri kalanlarının birçoğu kurdun yırtıcılığı ve avcılığına ilişkindir; biri, *III 219*, kurt avlamaya giden bir adam hakkındaki bir şiir parçasıdır. Kurdun nispeten olumlu olarak yansıdığı sadece bir pasaj bulunur. *I 429*'da Türk kadınlarının, çocuk doğurduktan sonra ebelerine çocuğun kız mı erkek mi olduğunu öğrenmek için, kızların tilki gibi cilveli ve kurnaz; erkeklerin kurt gibi cesur olacağını ima ederek “Tilki mi yoksa kurt mu?” diye sordukları söylenir.

⁵ Bu metinler birkaç monografya neşredilmiştir. Burada alıntılanan, *MY*, A von Le Coq'un *Türkische Manichaica aus Chotscho*, I, A. K. P. A. W., Berlin 1912 adlı çalışmasıdır. Anılan gerçek metinler Uygur-A dilindedir. Bu, standart Uygurcadan sadece bazı alışılmadık seslendirmelerle ayrılır. Metinler 8. yüzyılın ortalarından daha önceye ait olamaz, bundan bir ya da yarım yüzyıl sonra yazılmış olmalıdır.

⁶ *Türkische Turfantexte* VI, S.P.A.W., Berlin 1934, satır 116; bu metin standart Uygurcadır ancak Uygurca-A'dan bazı izler bulunur ve muhtemelen 8. veya 9. yüzyıla aittir.

⁷ Bu metinlerin ana koleksiyonu G. R. Rachmati, *Zur Heilkunde der Uiguren I ve II*, S.P.A.W., Berlin 1930 ve 1932'dedir. Diğerleri *Türkische Turfan Texte VII ve VIII*'de bulunur. Bu metinlerin hepsi standart Uygurcadır ve “Toharca” ya da Sanskritçenin başka bir formu gibi başka dillerden çevrildikleri kuşkusuzdur. Türkçe çeviri 8.-10. yüzyıllar arasına ait olmalıdır.

Benim *Kutađǵu: Bilig*⁸’te not ettiğim kurt referansları kurt ve kuzunun dostça yaşadığı altın çağları tasvir eden pasajlara (449. ve 1040. beyitler) ilişkindir. *Kutađǵu: Bilig*’teki birçok fikir gibi bu da İslamî bir kaynaktan gelmektedir.

Erken dönem Türk edebiyatında hayvan başlı sancaklara ilişkin herhangi bir referansa rastlayamadım. “Sancak” için eski Türkçede, 8. yüzyıla geri giden iki sözcük vardır; bilinen en eski biçimler *badrak* (birçok modern dilde *bayrak*) ve *tu:ğ*’dur. Köken olarak çok ince anlam farkları olmalıdır. *Badrak* her zaman “bir gönderin ucundaki sancak ya da flama” anlamına gelmiş olmalıdır. *Tu:ğ*, “bir gönderdeki sancak”tan daha fazlasını ifade etmiş olmalıdır. Sanskritçe bir *dhāraṇī*⁹ çevirisinde, parşömen tomarına yazılmış “bu *dhāraṇī*’yi al ve *tu:ğ uçıntı* (bir gönderin ucuna) tak” şeklinde bir talimat bulunur. Fakat genellikle *tu:ğ* sözcüğünün daha geniş bir anlamı vardır; belki de anlamı “hükümdarlığın görünür bir işareti”dir. *Kāşgarlı*’ya göre, III 127, *tu:ğ* hem “kağanın huzurunda çalınan bir davul” hem de “bir göndere bağlanmış sırmalı ya da turuncu ipek kumaştan yapılmış bayraktan oluşan bir flama” anlamlarından gelir. Onun zamanında bu flama, bağımsız bir bölgenin veya devletin bir biriminin sembolüydü; buna bağlı olarak birden fazla bölgeye hükmeden bir kağanın birden fazla flaması bulunmaktaydı fakat ne kadar çok bölgeye hükmederse hükmederse bir kağanın dokuzdan fazla flaması olamazdı. *Kāşgarlı*, Oğuz boylarının uygulamaları hakkında hiçbir şey söylemese de H. A. R. Gibb ve H. Bowen’in *Islamic Society and the West*, Vol. 1, Part I, Oxford Universty Press, 1950 adlı çalışmalarının 39. sayfasında elverişli bir şekilde özetlenen Osmanlı İmparatorluğundaki uygulama hakkında fazlasıyla bilgiye ulaşabiliyoruz. Osmanlı Türkçesinde “flama” için üç sözcük bulunur: *Bayrak* (Redhouse’a göre genellikle yabancı ülkelerin flamaları için kullanılır), *sancak* açıkça Osmanlı’ya özgüdür ve *tu:ğ*. *Sancak* sözcüğü, sıradan bir “bayrak” anlamını ifade edermiş gibi görünür ve aynı zamanda bir bayrakla yetkilendirilen bölge valisi tarafından yönetilen “bölge” anlamına gelir. Fakat beylerin ve emirlerin flaması, *tu:ğ* adı verilen, bir göndere tutturulmuş ve üzerine altın bir top yerleştirilmiş at kuyruğuydu. Bir sancakbeyinin sadece bir *tu:ğ*’a sahip olma hakkı vardır; beylerbeyinin ise iki *tu:ğ* sahibi olma hakkı vardır, bir vezirin üç (bu nedenle paşalığın göstergesi üç kuyruktur) ve baş vezirin beş *tu:ğ*’a sahip olma hakkı vardır. Sultanın kendisi, sefer yürüyüşüne en fazla dokuz *tu:ğ* ile gidecektir (bk. İslam Ansiklopedisi *tuğ* maddesi).

Tu:ğ, Moğolca’da yeni dönem bir alıntı sözcüktür. 13. yüzyıla ait *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *tu:ğ* sözcüğü “yak öküzü kuyruğundan yapılan bir flama” anlamında geçer. Moğollar, şüphesiz flama kullanma fikriyle birlikte sözcüğün kendisini de Türklerden ödünçlemişlerdir. Bu, 12. yüzyılda, Dış Moğolistan’ın doğusunda Moğollarla ilişki kuran Türklerin (muhtemelen Tatarlar) flama olarak hayvan kuyruğu kullandıklarını gösterir. Eğer öyleyse, Karahanlılardaki sırmalı ya da ipek flamaların kullanılması uygulaması şüphesiz, daha erken bir dönemden beri bu gibi flamalar kullanan Çinlilerden ödünçlenmiş demektir.

⁸ Balasagunlu Yusuf Haşş Hâcib tarafından Hakaniye lehçesinde yazılan ve MS 1070’te tamamlanan didaktik şiir; edisyon kritiği R. R. Arat tarafından yapılmış ve 1947’de Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır.

⁹ F. W. K. Muller, *Uigurica II*, A.K.P.A.W., Berlin 1910’da neşredilmiştir. Metin 27. Sayfada başlar ve alıntılanan pasaj 38. sayfada 77. satırdadır.

Benim çok yanlış bilgilendirildiğim flamalar konusu daha çok bir uzmanlık alanıdır. Savaşlar örgütlü olaylar haline gelir gelmez, liderin yerini belirlemek için flamalara ihtiyaç duyulduğu açıktır ve farklı yerlerde, farklı zamanlarda bağımsız olarak flamalar icat edilmiş olmalıdır. Bazı arkeolog ya da sanat tarihçilerinin konunun kapsamlı bir incelemesini yapacağını umuyorum fakat *ilk bakışta* göndere, flama işlevi görececek bir heykelcik koymak Doğulu bir uygulama olmaktan çok Batılı bir uygulamadır. Eski Mısırlılar MÖ 3. bin yıldan beri bu gibi hayvan heykelciklerini “eyalet flaması” olarak kullanıyorlardı ve her okul çocuğu bilir ki Roma lejyoner flaması gönder üzerindeki bir kartaldır. Eğer bazı Türkler, 6. veya 7. yüzyıllarda gönderlerin ucunda altın kurtlar kullanmışlarsa bu fikri, diğer birçoğu gibi (alfabetik yazı da dahil) Batıdan almış olmalıydılar ve doğal olarak Çinliler bunun garip olduğunu düşünmüşlerdir.

Tamğalar ve sancaklar arasında elbette bir ilişki olmalıdır. Temel olarak, *tamğaların* açıkça en kullanışlı şekli, geometrik figürlerden oluşturulan ve hayvanlara vurulan damgalar/ nişanlardır fakat bu figürler mezar taşlarında da kullanılmışlardır. Tuva mezar taşları üzerindeki *tamğalar* hep geometrik karakterdedir¹⁰. Toñyukuk yazıtı üzerindeki *tamğalar* da, eğer gerçekten *tamğaysa*, daha çok Roma *tabula ansatalarındaki* *ansalara* benzerler fakat bir *tabula ansata* üzerine yazıt yerleştirme uygulamasının Roma İmparatorluğu’ndan çıkıp Dış Moğolistan’a nasıl geldiğini anlamak oldukça zordur ancak bu da batıdan ödünçlenmiş bir başka fikirdir. İstisna olarak Kül Tigin’in mezar yazıtı ve Ongin yazıtının başında, profilden bir dağ keçisinin silueti bulunur. İlki, en azından Batı Türklerinin hükümdarlık sarayının bir üyesi için dikilmiş bir anıttır, bunun bir moda olduğunu düşünerek eğer hükümdarlık sarayı flama olarak bir kurt başı kullanıyordysa bunu bir *tamğa* olarak kullanmaması ve eğer *tamğa* olarak dağ keçisi kullanıyordysa bunu bir sancak olarak kullanmaması oldukça sıra dışıdır.

Şimdi, bildiğim kadarıyla sadece Çinli olan yabancı kanıtlara döneyim. Hemen dikkat çekmeli ki bu, zaten L. N. Gumilyov’un *Strany i Narody Vostoka*, Moskova-Leningrad 1961’de *Tri Ischeznuvshikh Naroda* adlı makalesinde yapılmıştır. Bu kanıt, Türkçe konuşan halkların hepsine değil, hakkında bilgi sahibi olduklarımız arasında en eskisi olmayan fakat kuşkusuz tüm gruba adını veren ve Türkçe konuşan bir boya, Türkü boyuna, ilişkindir. Bu kanıt kaydedildiğinde 7. yüzyıldaki Çinliler, birkaç Türkçe konuşan boya ve bu boyların bazılarıyla aynı veya neredeyse aynı dili konuşan başka boyları tanıyorlardı. Çinliler, bu boyları etnik bir birim olarak asla kabul etmediler; onları -örneğin Saksonlar ve İsveçliler gibi- ayrı, ilişkisiz ve farklı gördüler. Sonuçta bu kabilelerin, kendilerine bakış açısı buydu. İlk Uygur kağanlığının kurucusu anısına dikilen Şine-Usu yazıtında (Orkun 1936-41: 163 vd.), Türkülerden sadece düşman olarak bahsedilmiştir; örneğin, *Kuzey 10*, “o zamandan sonra Türkü boya yok oldu.” Bu arada, bu halktan, *üç tuğluğ Türkü boğun* “üç tuğlu (ya da eyaletli) Türkü boya” olarak bahsedilmiştir.

Türkülere ve onların kurtlarla akrabalığına ilişkin en erken Çin kaynakları, Çin hanedan tarihilerinin üçünde bulunur, *Chou Shu* yaklaşık MS 629’da biter, *Sui Shu* bundan yaklaşık 20 yıl sonra biter ve *Pei Shih* yaklaşık MS 629’da biter. Bilim

¹⁰ Bk. Kyzlasov’daki illüstrasyonlar, 4. notta a.g.e.

adamları tarafından şimdiye kadar kullanılan ilgili metinlerin çevirileri Stanislas Julien, *Documents historiques sur les Tou-kioüe (Turcs)*, Journal Asiatique, 1854 ve O. Yakinf, *İstoriya o Narodakh obitavshikh ve Sredney Azii v drevniya vremena*, St. Petersburg, 1859 (Sovyet Bilimler Akademisi tarafından N. Ya. Bichurin, *Sobranie sveden,y o Narodakh vs.* olarak 1950'de Moskova'da yeniden basıldı) adlı çalışmalarda bulunmaktaydı fakat bunların yerini Liu Mau-tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'küe)*, Wiesbaden, 1958'deki çeviriler almıştır. Bu üç tarih kitabında bizi ilgilendiren sayfalar, büyük ölçüde özdeştir. Aslında, *Chou Shu*'da bulunan Türküler hakkındaki sayfalar erken bir tarihte kaybolduğunu, *Pei Shih*'teki (Liu 1968: 473 vd.) paralel sayfaların bir kopyasının bu kaybolan sayfaların yerine konduğunu varsayabiliriz. Tüm bu bölümler kaybolan eski metinlerden derlenmiştir; *Chou Shu*'nun (veya özgün bölüm buysa *Pei Shih*'in) yazarı tarafından bir araya getirilip getirilmedikleri veya şu anda ulaşamadığımız daha önceki bir metinden blok halinde alınıp alınmadığı belirsizdir.

Ne olursa olsun, malzemenin MS 629'dan bir süre önce veya 659'dan çok kısa bir süre önce toplandığını kabul etsek de bu malzeme Türkülerin halen en güçlü oldukları dönemde toplanmıştır ve Çinli yazarlar, onlarla herhangi bir oranda doğrudan ilişki içindedirler. Bilgi verenlerden en azından biri, Türkü dilini, *böri*: sözcüğünün “kurt” anlamına geldiğini bilecek kadar biliyorlardır. *Chou Shu*'nun Türkülerin sancaklarının üzerinde altın kurt başları taşıdıkları ifadesinden hemen sonra Kağan'ın korumalarının (?), S. Julien “krallarının peyklerinin”, Bichurin “muhafızlar”, Liu “güvenlik görevlileri”) *fu-li* olarak adlandırıldığı, “Eski Çince” *b'ü-ljje* (Karlgrén 1940: 23 vdv.), “Orta Çince” (Pulleyblank 1940) *bju-lije* ve *fu-li*'nin anlamının “kurt” olduğu ifadesi gelir. *Böri*: sözcüğü için “koruma, muhafız” anlamlarının bulunduğu hakkında hiçbir Türkçe otoritesinde bir bilgi yoktur; bunlar her ne iseler (“muhafız” Türkçe bir kavram olmaktan çok Çince'dir, Julien'in çevirisi Türkçe bağlamda daha makul görünmektedir) gerçekte *böri*: değil, *boyla*: olarak adlandırılırlar. Dile yeterince hâkim olmayan, *l* sesi ve alışkın olmadığı *r* sesini ayırt etmesi güç olan bir Çinli için iki sözcük çok benzer duyulabilir ve *boyla*: bağlama çok iyi uyacaktır. Türkü dilinin kendisinde iki özel adda bir tamlayıcı olarak görünür, *Toñukuk Boyla: Bağa: Tarkan*, Toñukuk'un tam adı ve unvanı kendi yazıtı, *6. satırda* ve *Güney II 14'te* ve Suci yazıtında (Orkun 1936-41: 156) anılan *Boyla: Kutluğ Yarğan, Kutluğ Bağa: Tarkan Öge:*'nin *buyruğu*. Bununla birlikte, Proto-Bulgarcada *boyla*'nın, iyi işler başaran yüksek bir memur unvanı olduğu bilinir (Pritsak 1955: 40 vdv.). Sözcük; Eski Kilise Slavcasında ve Orta Grekçede ödünç sözcük haline gelir, Orta Grekçe de ise başka bir ödünç sözcükle, Latince *comes* “muhafız”, az çok eş anlamlıydı.

Türkülerle bağlantılı olarak kurtlara diğer bütün göndermeler, onların kökenleri ile ilgili bölümlerde görülür. 7. yüzyıldaki Çin çevrelerinde bu konu hakkında büyük bir belirsizlik olduğu açıktır. Türkü adı, ilk kez 6. yüzyılın ortalarında, birden bire ortaya çıkan ve ilk olarak Juan-juanları, sonra Heftalitleri yıkan ve birkaç yıl içinde şimdiki doğu Dış Moğolistan'dan şimdiki Sovyetler Birliği'ne kadar yayılan bir “imparatorluk” kuran bir boyun adı olarak tanınmaya başlanmıştır. Açıkçası Çinliler bu dinamik halkın kökeni hakkında çok meraklıydılar; aynı şekilde, soruna basit bir yanıt bulmuşlardı ve *Chou Shu* ve *Sui Shu*'nun her ikisi de, biri her ikisinde de ortak olan ve diğeri birbiriyile tamamen çelişen, iki öykü anlatır. Akla yatkın tek öykü, *Sui Shu*'nun (Liu 1968: 40)

84. bölümünün başındakidir. “Türkülerin ataları (Kansu’daki) P’ing-lianglı barbarlarla (Hu) karıştılar. Onlar (örneğin reisleri) A-shih-na adını aldılar. Kuzey Wei imparatoru T’ai-wu-ti, Tsü-kü’yü (MS 397’den 439’a kadar Kansu’daki Kuzey Liang eyaletini kuran ve yöneten bir Hsiung-nu boyu) yok ettiğinde A-shih-na 500 aile ile Juan-Juanlara kaçmış ve Altay dağlarının güney yamaçlarında demircilik yaparak nesiller boyu yaşamışlardır.” Metin bundan sonra fanteziye kaçarak devam eder: “Altay dağı miğfere benzer; bu halk miğfere *t’u-küe* der ve kendilerini de böyle adlandırır.” Türkçede “miğfer” anlamında, *türkü* sözcüğüne zayıf da olsa benzerlik gösteren bir sözcük yoktur; o zamanlarda, o alanda “miğfer” için buna benzer bir sözcüğün kullanıldığı -belki bir Hint Avrupa ya da Ural dili- bir dilin bulunması olasıdır; eğer buna ışık tutacak birileri varsa onlar da Fin meslektaşlarımızdır. “Miğfer” için kullanılan en eski Türkçe sözcük *yışık*’tır; bazı modern diller, ilk başta paralelmiş gibi görünen *tulğa* gibi sözcükler kullanırlar, bunlar gerçek Türkçe sözcükler değildir, bunlar aslında Moğolca “miğfer” anlamına gelen, en erken 14. yüzyılda kaydedilmiş ve hemen sonra Türkçede ödünç bir sözcük olmuş *duğulğa* sözcüğünün bozulmuş halidir, ilk biçimleri *dawulğa/dawluğa/tawulğa/tawluğa* olarak 15. yüzyılda Çağatay Türkçesi (Senglah Lugati, 165v. 28 ve 224v. 27.) ve 15. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde (TTS I, 700, TTS II, 685) görülür.

Aşağıdaki gibi özetlenebilecek bu bölüm, *Sui Shu*’daki ikinci öyküyle başlayan (Liu 1968: 5) *Chou Shu*’da bulunmaz. Türküler, Hsiung-nuların A-shih-na soy adıyla anılan ayrı bir boyudur ve komşu bir boy tarafından, ayakları kesilerek sağ bırakılan 10 yaşında bir çocuk haricinde yok edilmişlerdir. Bu çocuk, kendisine on çocuk doğuran bir dişi kurt tarafından dost edinilir. Aile, bir geçitten etrafı tamamen Turfan’ın güneyindeki dağlarla çevrelenmiş bir yaylaya geçerler. Her çocuk yabancı bir kadınla evlenir ve bir boy adı alır, bu boylardan birinin adı A-shih-na’dır. Birkaç kuşak sonra, bütün boylar tekrar ortaya çıkarlar ve Juan-Juanların hizmetine girerler. *Chou Shu*’da demir işçiliği ve miğfer hakkındaki hikayeler burada devam ediyor; bunların daha önce anlatıldığı *Sui Shu*’daki aynı bölümde ise öykü kurt kökenlerini unutmamaları için hükümdarın çadırının önüne bir kurdun başıyla süslenmiş bir bayrağın dikildiği öyküsüyle değiştirilir.

Chou Shu’daki ikinci öykü aşağıdaki gibi özetlenebilir: Türkülerin ataları, Hsiun-nuların kuzeyindeki So ülkesinden (çok belirsiz bir terim) geldiler. Ulu hakanları 17 (başka bir versiyonda 70) erkek kardeşi olan A-pang-pu’dur. Annesi dişi bir kurt olan bir kardeşinin adı I-chih-ni-shih-tu’dur. I-chih-ni-shih-tu adlı kardeşi hariç, tüm ailesi katledilmiştir. Sihirli güçleri vardı; rüzgâr ve yağmuru kontrol edebilirdi. İki kadınla evlenmiş ve dört oğlu olmuştu. Adı *Türkü* olan bir oğlunun on karısı vardı ve bunlardan olan çocukları annelerinden sonra boy adlarını almışlardır. A-shih-na adındaki en gençleri, sadece bir cariyenin oğluydu fakat *Türkü* öldükten sonra, diğer erkek kardeşlerinden daha yüksek bir ağaca sıçrayabildiği için ulu hakan ilân edildi. Bundan sonra metin, MS 545’lerden kitabın yazıldığı zamana kadarki Çin ve *Türkü* ilişkileri hakkında ciddi bir tarihe dönüşür. *Sui Shu*’dakinden biraz farklı olan kurt başlı flamalar hakkındaki öykü; MS 553 yılındaki olayların anlatımını izleyen *Türkü* gelenekleri hakkındaki paragraflardan biraz sonra gelir.

Chou Shu’nun yazarının gösterdiği gibi, iki öykünün ortak özellikleri dişi kurttur fakat büyük öneme sahip iki ortak özelliği daha bulunur. İlki, on *Türkü* boyu ya da A-

shih-na'nın asil boyu olduğunun söylenmesidir. Diğer Çin otoritelerinden ve Türkü kayıtlarından açık bir şekilde anlaşıldığı üzere, Türkü halkı değil ama Batı Türküler on boydan oluşmaktaydı. Orhon Yazıtları'nda *On Oklar*'a (*ok* sözcüğünün yanında “boy” anlamına gelen *ok* ya da *uk* sözcüğünün olduğunu varsaymak için hiçbir neden yoktur; bu, başka bir *ok* sözcüğünün tek mecâzî anlamı değildir) yarım düzine referans¹¹ bulunmaktadır ve Doğu Türkü İmparatorluğu'nun tekrar kurulduğu 8. yüzyılın başlarındaki Batı Türkü'nün boyun eğdirilmesi gereken düşman akraba halk olarak görülmediği de açıktır.

Böylece, bu etnogenetik efsanelerin kapsamlarını daraltabiliriz ve bunların sadece Batı Türkülerle ilişkili olduklarını düşünebiliriz. Bu, ilk öyküde ırkın beşiğinin “Kuzey Turfan” olarak belirlenmiş olması gerçeğiyle doğrulanır ki bu bölge, Batı Türkü bölgesidir.

Bu iki efsanenin ortak özelliklerinin ikincisi, burada sözü edilen öykülerin Türkülerin kendilerinden toplanmış olmasıdır; bu öyküler, Jordanes'in Avrupa Hunları'nın “Got dilinde Haliurunnae olarak adlandırılan cadıların” ve İskit çöllerinde dolaşan bazı kötü ruhların şeytanî birliklerinden doğan çocukları olduğunu söylediği öyküsü gibi, düşmanları tarafından yayılan öyküler olmaları da eşit olasılığa sahiptir (Thompson 1948: 19). Düşmanlarınıza bir hayvan ata atfetmekte olağandışı bir şey yoktur. Hem İngilizce -hem de Rusça- konuşan dünyada (diğerleri hakkında kişisel bilgiyle konuşamam) işçi sınıfının öfkeli bir üyesinin kendi muhalifliğini dışı bir köpeğin yavrusu olarak tanımlaması olasıdır. Tabii ki Türkülerin dışı kurt atalarının gerçekten düşmanları tarafından yayılmış kaba bir küfür olduğunu kendimden emin bir şekilde iddia etmiyorum fakat bu olasılık da inkâr edilemez. Her iki efsanenin de Batı Türkü hakan ailesinin dışı atalarının özel ad olarak “dışı kurt” ifadesini kullandıkları gerçeğinin çarpıtılmış öykülerini anlattığı olasılığı da inkâr edilemez. Birçok Türk özel adının bir hayvan adı içerdiğini zaten belirtmiştim. 13. yüzyılda bir Kıpçak Türkü, babasının adının Ak Bars olduğunu söylediğinde sizin bunu harfi harfine babasının beyaz pars olduğu şeklinde anlamınıza bu Kıpçak'tan daha fazla kimse şaşırılmaz.

Türküler hakkındaki bu efsanelerin Moğol etnogenetik efsaneleriyle paralel oldukları da iddia edilmiştir. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde açıklandığı üzere Cengiz Han'ın soy ağacında (Pelliot 1949: 21) ilk nesil (kendisi 23. sıradadır) Börte Çinō ve Qu'ai Maral “Mavi gri kurt” ve “Gri maral”dır fakat bunların da özel adlar ve sözü edilen gerçeğin edebî ifadeleri olarak algılanmaması için neden yoktur. Her halükârda, kurtların cinsiyetleri birbirlerinden farklıdır, Türkler ve Moğollar tarih öncesinde ortaklıkları olmayan farklı milletlerdir, bu nedenle böyle bir karşılaştırmanın hiçbir geçerliliği yoktur.

Aynı şekilde, bunların özgün Batı Türkü efsaneleri olmaları da olasıdır fakat hayvan atalar, ilkel Türkler gibi bozkır kökenli halklardan çok ilkel Moğollar gibi orman kökenli halklarda bulunuyormuş gibi görünmektedir. (Türkülerin Altay dağlarında yaklaşık yüz yıldan fazla oturmamış yerleşmemiş oldukları düşünülebilir). Benzer bir şekilde, kağanlığa uygunluk testi için ağaçların tepesine sıçrama testi, ağaçların nadir bulunduğu bozkırlar için karakteristik değildir.

¹¹ I D 19, II D 16; Toñ. 19, 30, 33, 42, 43. satırlar.

Sonuç olarak kurtlar hakkında herhangi bir antik metinden daha iyi bilgi veren *Oğuz Name* adlı, tek Türkçe belgeye geleyim. W. Bang ve G. R. Rahmeti tarafından, *Die Legende von Oghuz Qaghan*, S.P. A.W., Berlin 1932 künyesiyle yayıma hazırlanan, şu an Paris'te Bibliothèque Nationale'de bulunan eserin hangi tarihte ve nerede yazıldığı hakkında hiçbir bilgi yoktur. Bu yazma, eserin neredeyse tam tek yazmasıdır fakat buna benzer bir metin İran'da 18. yüzyıla kadar biliniyor olmalıdır çünkü MS 1759'da yazılmış Senglah'da kısa bir alıntı bulunmaktadır. (Clauson 1960: 12) Metin, 13. yüzyıldan daha eski olmamalıdır çünkü söz varlığında birçok Moğolca (Farsça kadar) alıntı sözlük bulunur ve genellikle söylendiği gibi özgün Uygur yazısıyla değil; bu yazının Cengiz Han tarafından uyarlanan biçimi olan Resmî Moğol Alfabetiyle yazılmıştır. Aslında o yazının bayağı sıra dışı bir numunesi olsa da neredeyse buna yakın olan tek Türkçe (belki Moğolca olanlar da bulunur) numunesi, Codex Cumanicus'un 30r. no'lu yaprağına yazılmış olan *bitig* sözcüğüdür. Onun içinde güzel Türkçe sözcüklerin tamamen Moğolca imlâları da bulunur, *ta:m* sözcüğü için *ta'am*, *ka:r* için *ka'ar* gibi. Yazıldığı kâğıdın uzmanlar tarafından incelenmesi tarihlendirme hakkında ipucu verebilir. Buna bağlı olarak, bana göre, kuşkusuz çok küçük bir ihtimalle 13. veya 14. yüzyılda gezgin bir *baxşı*: tarafından yazılmış olmalıdır. Moğol resmî yazısıyla, Hazar ya da Aral denizi kıyısında yaşayan ve bu bölgede konuşulan diyalektle bir pagan Türkmen boyunun beyi için yazılmış olması muhtemeldir. Belgenin tüm atmosferi ve içeriği bunun bir Oğuz belgesi olması gerektiğini kanıtlıyor ve “kurt” için *böri*: sözcüğünün Türkmence olması gerektiğini akla getiriyor çünkü Türkmence, *böri*: sözcüğünün halen kullanımda olduğu tek modern Oğuz dilidir.

Bu çalışmada kurtlara ilişkin geçerli başvuruları tartışmadan önce, onun kusursuz doğasını düşünmek gerekir. Her şeyden önce bu belgenin tek pagan *Oğuz-nâme* olduğuna inanıyorum, Oğuz boyları hakkındaki diğer resmî *Oğuz-nâmeler* ve daha az resmî ifadeler (Kaşgarlı, Reşidü'd-din vs'deki) hep Oğuz'un Türk'ün oğlu, Yafes'in oğlu, Nuh'un oğlu olduğu ya da benzer bir soy ağacına mensup olduğu ifadeleriyle başlar ve güçlü bir İslâm havası ihtiva eder. Bu belgenin Oğuz Kağan hakkındaki tek *Oğuz-nâme* olduğuna inanıyorum. Kaşgarlı'daki Oğuz sadece bir boy adıdır; Reşidü'd-din'deki ise bir kişinin adıdır ancak Oğuz Kağan olarak tasvir edilmez. Belge baştan ve sondan eksiktir fakat Oğuz Kağan'ın 4. satırda anlatılan doğuşuna kadar çok fazla bir kaybımız yoktur. Çok hızlı bir şekilde büyür (5. *satırdan* 19. *satırlar arasında*), Sanskritçe bir sözcüğün erimesiyle oluşmuş “gergedan” adlı bir canavarı öldürmesi ilk kahramanlığıdır (20.-49. *satırlar arasında*); canavarın resmi 49. satırda verilmiş resmi gerçekte gergedandan çok farklı değildir. Olağanüstü güzellikte iki kadına rastlar (50.-88. *satırlar arasında*) ve bunların her birinden üçer çocuk sahibi olur. Sonra bir şölen verir (89.-102. *satırlar arasında*) ve daha sonra üzerinde duracağım bir şiir söyler ve (103. -114. *satırlar arasında*) her yöne, her bir bölgedeki yöneticileri boyun eğmeye çağıran mesajlar gönderir. Doğuda (115-123. *satırlar arasında*) Çin'in kuzeyindeki Cin “altın” imparatorluğunun yöneticisi olarak tanıtılan Altun Kağan ona boyun eğmiştir. Sonra batıda, Urum Kağan'a saldırır (124.-171. *satırlar arasında*). Sözcük açıkça “Roma”yı temsil etmektedir; yani “Bizans”ı, fakat İdil üzerine seferler ve savaşların ayrıntıları Bizans'ın güney Rusya'daki topraklarının kastedildiğini gösterir. Sonra, açıkça Kievli bir Rus olan, Urum Kağan'ın kardeşi Urus Beg'e döner (172.-201. *satırlar arasında*) ve hükümdarın oğlu ona boyun eğer. Sonra doğuya döner (202.-263.

satırlar arasında), yüksek karlı dağları aşarak tekrar İdil'i geçer ve Curçet ülkesine gelir. Curçen (tekil biçim), Çin krallığını kuran ve yöneten Tunguz boyunun adıdır ve bu kısım görünüşe göre 115. ve 123. satırlar arasında anlatılanların tekrarıdır. Curçet Kağan (264.-288. *satırlar arasında*) ona direnir ancak toprakları fethedilir. Sonra Hindistan, Tangut ve Suriye'yi (Şa'am, Şām) fetheder (289.-295. *satırlar arasında*). Yöneticisinin adı Masar olduğu için Mısır olduğu düşünülebilecek Barkan (?) adlı bir ülkeyi kuşatır ve fetheder (296.-309. *satırlar arasında*). Sonra, Oğuzları üç Buzuk ve üç Üç Ok boyuna bölünmesini anlatan bilindik altın yay ve üç gümüş ok öyküsü gelir (310. 'dan son satıra kadar)

Öykünün bölümleri ve Saklab (Slav) sözcüğünün *saklap* “saklayıp, saklamak” sözcüğünden geldiğini iddia eden grotesk sözde etimolojilerin otantik Türkçe lezzetleri varsa da Oğuz'un söz edilen bu ülkeleri fethettiğine gerçekten inanan birinin olduğunu söylemek saflık olacaktır. Selçuklular bu noktaya herhangi birinden çok yaklaştılar fakat yabancı hükümdarları kendisine boyun eğmelerini emreden mesajları gönderen Cengiz Han'dı ve Güney Rusya, Kiev Rusyası, Tangut ve Curçen'i fetheden Moğollardı. Bana göre, bu tuhaf metni, ateşli bir Türk milliyetçisi bir Moğol efsanesinden alarak Cengiz Han'ı ve haleflerini Oğuz Kağan ile değiştirip Moğolca orijinalinin lezzetini ve söz varlığını koruyarak Türkçeye tercüme etti. Kurtlarla ilgili anlatılanların korunmuş olan Moğolca malzemenin parçaları olduğunu iddia etmek mantıklı görünmektedir. Bebek Oğuz Kağan tasvir edilirken (12. ve sonraki satırlar) “öküz bacağı gibi bacaklara, kurt belı gibi bele, samur omzu gibi omuzlara ve ayı göğsü gibi göğse” sahip olduğu söylenir. Oğuz Kağan'ın şölende okuduğu şiir şöyledir:

*Men senlerge boldum kağan
Alalım ya takı kalkan
Tamğa bolsun bizge buyan
Kök böri bolsunğıl uran
Temür cıdalar bol orman
Av yerde yürüsün kulan
Takı tahuy takı müren
Kün tuğ bolğıl kök korı'an*

“Sizlere kağan oldum, oklarımızı ve kalkanlarımızı alalım. Erdem bize *tamğa*, “mavi-gri kurt” uluması savaş naramız olsun. Demir mızraklarımız orman olsun, yaban eşekleri avlaklarımızda gezsin. Denizler ve nehirler. Güneş tuğumuz, gök *korıganımız* olsun.” Yazının eksikliklerine bağlı olarak transkripsiyon tamamen belirsizdir; eğer metin gerçekten Türkmence ise “ve” bağlacı şüphesiz *dakı* olmalıdır; *takı* değil. Bu şiire ilişkin en ilginç şey, sekiz uyaklı sözcüktür. Bunlardan sadece biri, Moğolcada kullanılmayan *orman* sözcüğü, Türkçedir. Bu sözcük, tesadüfen daha önceki, orman sözcüğü yerine *yış* ya da *arığ* kullanılan Doğu lehçelerinde bilinmeyen, tamamen Batı Türkçesine özgü bir sözcüktür. Geriye kalan ikisi, *uran ve müren*, Moğolcadır; diğer beş tanesi nihaî kökenleri ne olursa olsun (*buyan*, Sanskritçe *punya*) Moğolcada alıntı sözcük olarak kullanılan Türkçe sözcüklerdir. Uran “savaş narası” özellikle kayda değerdir. Savaş narası anlamına gelen Türkçe bir sözcük ya da eski Türkçe literatürde savaş narasını karşılayan bir sözcük bilmiyorum. Görünüşe göre *tu:ğ* sözcüğünün

karşıtı bir durumdur; *uran* Moğolca bir sözcüktür ve davranış bazı Türkler tarafından ödünçlenmiştir. Bu şiirin “mavi gri kurt” konusunun kolaylıkla açıklanabileceği Moğol şiir sanatından bir çeviri olması bana göre iyi bir olasılıktır; “mavi-gri kurt” yukarıda adı geçen Börte Çinö’dur.

Diğer bütün atıflar, bir gün Oğuz Kağan’ın otağına gizemli bir ışık demeti içinde gelerek (139. *satır ve devamı*) onun ordusunu ilk önce Urum’a ve daha sonra doğuya Curçenlere götüren “mavi-gri kürklü ve yelesi dişi kurt”a yapılmıştır. Gizemli ışık demeti, Alan-Kuya’nın çadırına gelip biri Cengiz Han’ın atası olan üç oğlunun babası olan ve Alan-Kuya dul kaldıktan sonra “sarı bir köpek” donunda süzülüp giden parlayan sarı adam (Pelliot 1949: 123) şeklindeki gizemli ışık demetini çok andırmaktadır. Sözü edilen iki sefer de Moğolların seferleridir, Oğuzların değil; yine bir Türk değil Moğol efsanesiyle karşı karşıyayız, erkek kurt ya Börte Çinö ya da köpek donundaki sarı parlak adamdır.

Resmin tamamına bakıldığında, totemik bir geçmişe sahip olan bir grup olarak Türkçe konuşan halklardan söz etmek imkânsız gibi görünmektedir. Erken dönem Çin otoritelerince anlatılan öyküler ve *Oğuz-nâme* aslen farklıdır; ikincisi ilkinden geliştirilmiş olamaz. *Oğuz-nâme*’nin Moğol kökenli olması daha olasıdır.

Batı Türkü ile kurtlar arasındaki bağ bana çok sarsıntılı temellere, kendilerine özgü olmayan iki etnogenetik efsaneye dayanıyor gibi görünüyor ve bu temeller, varsayılan bir gerçeğin ifadesi olan özel bir adla -yanlış bir etimolojiden başka bir şey olmayan bir Türkü yüksek yönetici unvanı- ve kurt başlı flamayla ilgili öyküyü karıştırmaya dayanabilir. Sonucusu çok önemli bir sınav olabilir. Hakanlık sancaklarını aramak için doğru yer hakanlık mezarlarıdır; bunlar, İngiltere’de Sutton Hoo’daki mezarlarda da Keldani Ur’un mezarlarında da bulunur. Ne yazık ki Batı Türkü kağanlarının mezarları hiçbir zaman belirlenmemiştir ve bildiğim kadarıyla bu bölgede, son zamanlarda kazılmış zengin mezarların mantıken bu hanedanın kağanlarıyla bağlantısı yoktur. Tabi ki bu kesin değildir; eğer kurt Batı Türküler tarafından kutsal görülmüşse de sıradan mezarlarda ya da diğer arkeolojik kalıntılarda bu konunun ipuçları bulunabilirdi. Sovyet arkeologları, bir zamanlar Batı Türkülerin sahip olduğu alanlarda kapsamlı keşif ve kazı çalışmaları yürütmüşlerdir. Bu döneme, önceki ve daha sonraki dönemlere ait birçok nesne bulmuşlardır. Bunlarla ilgili birçok yayını yüzeysel de olsa inceledim¹² ve aslan, kaplan, leopar, ayı, kartal, erkek geyik, keçi, “İskit canavarları” gibi birçok hayvan olduğu halde kurt repertuvarında yoktu. Önemli bir ayrıntıyı gözden kaçırmış da olabilirim; eğer öyleyse Sovyet meslektaşlarım beni düzeltereklerdir. Fakat, bugün Batı Türküler, onların topraklarında yaşayan ataları ya da torunları ile kurtlar arasındaki bağlantıya dair önemli bir ipucu yokmuş gibi görünmektedir.

¹² A. N. Bernshtam, *Trudy Semirecheskoy Arkeologicheskoy Ekspeditsii; Chuyuskaya Dolina* (M. I. A. 14) Moscow-Leningrad, 1950; ay., *Istoriko-Arkeologicheskie Ocherki Tsentral'nogo Tyanshanya i Pamiro-Alay* (M. I. A. XXVI) Moscow-Leningrad 1951; P. N. Kozhemyako, *Rannesrednovkovyye Goroda i Poseleniya Chuyuskoy Doliny*, Frunze, 1959; P.L. Kyzlasov, *Arkeologicheskie Issledovaniya na Gorodishche Ak-beshimt*, 1953-4 (Trudy Kirgizskoy Arkheologo-etnograficheskoy Ekspeditsii A.N., S.S.S.R. II, Moscow, 1959) ve *Sovetskaya Arkheologiya*’da birçok çalışma.

Bu çalışmayı hazırlarken yardım aldığım Londra Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'ndan Dr. V. L. Menage'ye teşekkür etmeliyim.

Dipnot

Bu çalışma tamamlandığında, Türklerin metal sancaklar kullandıklarına dair bir başka kaynak buldum (Artamonov 1962: 215). 8. yüzyılda yaşamış bir Ermeni tarihçi olan Gevond (Levond), şimdi Sovyet Azerbaycan'ı toprakları içinde olan Mugan Bozkırında MS 726'da gerçekleşen bir savaştan sonra Sa'id ibn Amr tarafından Hazarlardan elde edilen ganimetler arasında "bakır bir figürden oluşan bir sancak" olduğunu söylemiş. Şekli belirtilmemiş ancak bunun mantıken (İngiliz arkeologların "İskit canavarı" adını verdikleri) bir "ejder" olduğunu iddia eder. Bunu iddia eder çünkü Kafkas Albanya kralına ait bir misyonun Derbend'in güneyinde, Hazar kıyısındaki "Hun hakanlığı"nın yöneticisi olarak anılan Alp İlteber'i, MS 682'deki ziyaret hakkındaki raporunda (Artamonov 1962: 187)¹³, "Hun"ların "fantastik hayvan" şeklinde altın ya da gümüşten yapılmış kişisel tılsımlar taşıdıkları ifade edilmiştir. Bu ifadenin kurtları tanımlıyor olması güçtür.

Kaynakça

- ARTAMONOV, Mihail İ. (1962). *İstoriya Khazar*. Leningrad.
- ATALAY, Besim (1939-1941). *Mahmud al-Kâşgari, Divanü Lûgat-it Türk (1073) Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANG, Willi; ARAT, G. R. Rachmati (1932). *Die Legende von Oghuz Qaghan*. Berlin: S.P. A.W.
- BANG, Willi; GABAIN, Annemarie v.; ARAT, G. R. (1934). *Türkische Turfantexte VI*, Berlin: S.P.A.W.
- BERNSHTAM, Aleksandr N. (1950). *Trudy Semirecheskoy Arkeologicheskoy Ekspeditsii; Chuyuskaya Dolina* (M. I. A. 14). Moscow-Leningrad.
- BERNSHTAM, Aleksandr N. (1951). *Istoriko-Arkeologicheskie Ocherki Tsentral'nogo Tyan-shanya i Pamiro-Alaya* (M. I. A. XXVI). Moscow-Leningrad.
- CLAUSON, Sir Gerard (1960). *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*. London: E. J. W. Gibb Memorial, New Series XX.
- CLAUSON, Sir Gerard (1966). "Notes on Irk Bitig". *Ural-Altische Jahrbücher*, XXXIII/3-4: 218-225.
- DOWSETT, Charles J. (1961). *The History of Caucasian Albanians by Movses Daxuranci*. London: Oxford University Press.
- GROUSSET, René (1939). *L'Empire des Steppes*. Paris.
- HOUTSMA, Martijn T. (1894). *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*. Leiden.
- KARLGREN, Bernhard (1940). *Grammatica Serica*. Stockholm.
- KOZHEMYAKO, P. N. (1959). *Rannesrednovokovye Goroda i Poseleniya Chuyskoy Doliny*. Frunze.
- KYZLASOV, Leonid R. (1953-4). *Arkheologicheskie Issledovaniya na Gorodishche Ak-beshim (Trudy Kirgizskoy Arkheologo-etnograficheskoy Ekspeditsii A.N., S.S.S.R. II, Moscow, 1959)*.
- KYZLASOV, Leonid R. (1960). "Novaya Datirovka Pamyatnikov Yeniseykoy Pis'mennosti". *Sovetskaya Arkheologiya*, 3: 93-120.

¹³ Rapor Moses Kalankatuaci'nin "History of the Caucasian Albanians" alınmıştır. Artamonov eserin K. Patkanian tarafından St. Petersburg 1861'de yayımlanan çevirisini kullanmıştır; çalışması eserin J. F. Dowsett, *The History of Caucasian Albanians by Movses Daxuranci*, Oxford, 1961 yayımlanmadan önce tamamlanmıştır.

- LE COQ, Albert von (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, A.K.P.A.W. Berlin.
- LIU, M.-T. (1968). *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost Türken (T'u-küe)*. Wiesbaden.
- MALOV, Sergey Y. (1952). *Yeniseyskaya Pis'mennost' Tyurkov*. Moskow-Leningrad.
- MULLER, Friedrich W. (1910). *Uigurica II.*. Berlin: A.K.P.A.W.
- ORKUN, Hüseyin N. (1936-41). *Eski Türk yazıtları I-IV*. Ankara: TDK.
- PELLIOT, Paul (1949). *Histoire Secrète des Mongols*. Paris.
- PRITSAK, Omeljan (1955). *Die Bulgarische Fürtsenliste und die Sprache der Proto-Bulgaren*. Wiesbaden.
- PULLEYBLANK, Edwin G. (1940). "The Consonantal System of Old Chinese". *Asia Major*, IX: 206-265.
- Tanklariyle Tarama Sözlüğü*. (1943). İstanbul.
- THOMPSON, Edward A. (1948). *A History of Attila and the Huns*. Oxford.